

מנהג יתיקון ליל שביעי של פסח ושירת הים בחצות

"ויגד למלך מצרים כי ברח העם - ליל שביעי ירדו לים
ובשחרית אמרו שירה, והוא יום שביעי של פסח, לכן אנו קורין
השירה ביום השביעי" (רש"י שמות יד ה).

מבוא

בבואנו לברר את הכרונולוגיה של האירועים המלווים את עצם קריעת ים סוף, נתקלים אנו בסבך. מצד אחד, מרהיטות לשון הפסוקים נראה שכל המאורע שבין ייבוש הים והעברת עם ישראל דרכו, עד טביעת המצריים, ארע בלילה. אולם כאשר מעיינים בדברי חז"ל ומפרשי המקרא, מקבלים תיאור אחר. היו שנתנו עיתים מדויקים על שלבי האירוע, והיו שנתנו זמנים כלליים.

אגב הברור אולי נבוא לפשר מנהג כמה קהילות ישראל האומרים את שירת הים בליל שביעי של פסח בשיר ורון, לעשות זכר לנפלאותיו בזמן הנס.

תמצית הפסוקים. בפרק יד פסוקים טו-יח, מורה הקב"ה למשה את חלקו בבקיעת הים, שיטה ידו על הים ויבקע, שיוכלו בני ישראל לעבור בתוכו בחרבה, ועדיין לא נאמר מתי היתה אמירת "דבר אל בני ישראל ויסעו".

בפסוקים יט-כה מספרת התורה את השתלשלות האירועים: שמלאך האלהים¹ וענן הכבוד² הולכים בין מחנה ישראל למצרים; שתי המחנות לא נפגשו במשך כל הלילה; במקביל מנשבת רוח מזרחית עזה כל הלילה ומייבשת את הים, דבר זה הוביל לבקיעת המים; בני ישראל עוברים "בתוך הים ביבשה" והמצריים רודפים אחריהם; באשמורת הבוקר נטה משה את ידו על הים והמים שבים למקומם ומטביעים את מחנה מצרים.

הפסוקים אינם מצביעים על זמנו המדויק והמסוים של כל מאורע. מרהיטות לשון הפסוקים נראה שהכל קרה במשך אותו הלילה, אולם אחר עיון במדרשים ומפרשי המקרא, אין הדבר פשוט כלל וכלל.

בירעה הבאה אדון בעיתוי של קריעת הים, אך עתה אסקור את מנהג 'שירת הים' ומקורו, ואם יש מקום לכוון את שעת אמירת השירה עם שעת בקיעת הים.

¹ מפרשי המקרא נחלקו במשמעות הוראת 'מלאך' כאן. י"א שהכוונה להקב"ה - שכינה, וי"א לשליח, וי"א שהכוונה לענן עצמו, ויש שמקצינים שהכוונה למשה רבינו. ראה: מכילתא, רש"י, ראבי"ע, שכל טוב, רשב"ם, חזקוני, רלב"ג.

² יש שכתבו שמטרת המלאך היה כדי להנהיג הענן (חזקוני).

מנהג שירת הים

כבר מאות בשנים שנהגו עדות הספרדים בירושלים לעורר את השחר של שביעי של פסח, ובאשמורת הבוקר, היינו "שתי שעות קודם אור היום", התאספו כל הקהל ואמרו "במתון ובניגון" השירות האמורות בתנ"ך ושירת הים באחרונה.

אולם אחרי עיון ובדיקה מצאתי ששני מנהגים שונים מצויים היו באה"ק, שונים במהותם ושונים במקורם, בנוגע לעריכת "תיקון ליל שביעי של פסח". העדויות הראשונות לכך הן מלפני מאה וחמישים שנה, על פי שניים עדים שעלו מן הגולה ותיעדו את כל אשר חזו בעדות השונות. הראשון הוא ר' משה ריישער שעלה בצעירותו מגאליציה, והשני - ר' אברהם משה לונץ שעלה בילדותו מעיר קובנה, ובעיני בדולח קלטו כל שינוי מנהג בין עדת הספרדים לקהילות האשכנזים. על מנהג הספרדים כותב ר' משה ריישער: "המנהג בכל א"י להיות נעורים בכל ליל שביעי של פסח, והספרדים יש להם 'תיקון' ללמוד כל הלילה... ולאחר עמוד השחר מתקבצים בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות ואומרים שירת הים בקול נעים וערב, כל פסוק ופסוק בזמר מיוחד, השי"ץ קודם ואחריו הקהל"³. ואילו לונץ כותב בהתפעלות: "הרבה מעשירי ונכבדי אחינו הספרדים יזמינו לביתם מספר חכמים עניים אשר ישבו ללמוד כל הלילה. וגם בהרבה ישיבות לא יתנו חבריהם שנה לעיניהם כל הלילה ויעסקו בתורה בשירים ותשבחות עד שתי שעות קודם אור היום, אשר אז יתאספו כל יושבי העיר לבה"כ ושמה יאמרו במתון ובניגון של השירות הנמצאות בכה"ק ושירת הים באחרונה"⁴.

הרי יש לנו שני מנהגים שונים, הראשון להיות ער כל הלילה ולהקדישו לשיר ושבח ולימוד, והשני לעורר את השחר ולהודות על נס קריעת ים סוף ולשורר השירה. מקור מנהג זה שהתפשט במרוצת השנים ונהפך כיום לאחד המנהגים הנפוצים בקרב רוב העדות בירושלים, מקורו בספר חמדת ימים, המקדיש סדר שלם (פרק 'שביעי של פסח') ל"מנהג חסידים הראשונים המנדדים שינה בעיניהם כל הלילה, לספר חסדי המקום ונפלאותיו". הוא מסדר אמירת פסוקים וסדרי לימוד שונים לכל הלילה: חלק ראשון לחציו הראשון של הלילה; חלק השני לחצי הלילה האחרונה, בו מוקדש הלימוד לענין "עצומו של נס". הסדר מסתיים במנהג הלימוד לאשמורת הבוקר: "ונהגו החסידים הראשונים שלא לקרות פרשת בשלח והשירה כי אם באשמורת הבוקר, בניגון מעומד⁵ כלפי מזרח, עד 'כי אני ה' רופאך'. וכן ראוי לנהוג"⁶.

³ שערי ירושלים, לבוב תרל"א, שער ט. רשימה זו העלה ע"ג הכתב בשנת תרכ"ו.

⁴ א"מ לונץ, מנהגי אחב"י באה"ק - ירושלים, כרך א, וינה תרמ"ב, עמ' 47.

⁵ למקור לעמידה בעת השירה הצביע בפירושו עיון יעקב לסנהדרין דף צב ע"ב: "מתים שהחיה יחזקאל עמדו ואמרו שירה". והוא מפורש בזח"א דף פב ע"ב: "תי"ח דוד מלכא הוה קם בפלגות ליליא, דאי תימא דהוה יתיב או שכ"ב בערסיה והוה אמר שירין ותושבחן, לא אלא דכתיב: חצות לילה אקום להודות לך". כמה ממפרשי הזוהר עמדו על כך, מהו ענין העמידה בשירה ובתורה. יש שכתבו שהוא בגלל חשיבות השיר והשבח (נצוצי אורות); ויש שפירשו, שעשה פעולה זו כדי שלא ירדם (אור החמה בשם רמ"ק). באור יקר, ח"ד, עמ' קלט, לא נמצא ביאור לדברי זוהר אלו.

⁶ חמדת ימים, חלק א, אזמיר תצ"א, שביעי של פסח, פרק א. דבריו הובאו ביסוד ושורש העבודה, שער הצאן,

כידוע שהנהגות המופיעות בחמדת ימים מקורן בספרי קבלה רבים שהיו לפניו, אלא שהוא הנהיגם בעצם כתיבתו והטעמתו ועדותו שכן נהגו, וגרם לכך שנקבעו הלכה למעשה, כי ממנו ראו וכן עשו קהילות רבות.

עיקרו של פרק זה העתיק בעל חמדת ימים מתוך ספרו של השבתאי ר' יהודה ב"ר יוסף פרץ, שהיה "סופרו של נחמיה חיון"⁷. בתוכן העניינים בהקדמה לסידורו 'שערי רחמים' (ויניציה ת"ע), נדפס בלא

סוף פרק ט.

⁷ רבי משה חאגיז כותב עליו במכתבו אל רבי שמשון מורפורגו: "תלמידו של התועב, ומי שזייף לו חתימות רבני ויניציאה" (קבץ על יד, ב, ירושלים תרצ"ז, עמ' קצג).

היות ודבר שבתאותו אינו ידוע כל צרכו, עלי להביא את הראיות לכך.

רבי יהודה היה חתנו של 'המגיה' בויניציה רבי משה הכהן. הדפסת הספר 'רזא דיחודא' בויניציה תע"א, והוא קיצור 'עוז לאלהים' לנחמיה חיון, עורר פולמוס גדול. רבני איטליה לא נתנו דעתם לתכנו של הספר ולא עמדו על סודו השבתאי אלא לאחר שנדפס בברלין בשנת תע"ג ספר 'עוז לאלהים', שגרם לזעזוע בכל קהילות ישראל. לדברי חיון, הספר הוא חיבור קבלי קדום, אך לאמיתו של דבר זהו חיבורו שגרשם מפיו של ש"צ. רבני ישראל התרעמו על רבני ויניציה שנתנו הסכמתם לספר 'רזא דיחודא'. ראשי המתנגדים פנו אליהם לברר אם ההסכמה שנתנו היא אמיתית או מזוייפת. ועל כך סובבים דברי רבי משה חאגיז (שבראש הערה זו), שהרי הוא שהביא את הספר לדפוס, כפי שצויין בשער הספר: "הוגה בעין טוב של החכם המרומם כמה"ר יהודה ב"ר יוסף פרץ". על פולמוס זה האריך משה וינברגר, ספר וסייף, ירושלים תשכ"ז, עמ' 144-121.

כבר בשנת תס"ז סייע ר' יהודה פרץ לרבי יוסף ב"ר מרדכי הכהן השבתאי להדפיס את ספרו 'שערי ירושלים', ועל כך להלן. בשנת תע"ב הדפיס ר' יהודה פרץ בברלין את ספרו 'פרח לבנון', וכאן הניחו לי מקום להתגדר בו. שהרי ספר 'עוז לאלהים' נדפס באותו בית דפוס בברלין בשנת תע"ג, וחיון מתואר בדיוק באותם תארים כפי הנדפס ב'רזא דיחודא', וקיבל הסכמות מאותם מסכימים ש'קיבלו חיון. האם אין מכאן ראיה שהוא הוא הזייפן של ההסכמות?

ר' יהודה פרץ היה ידידו של רבי יוסף ב"ר מרדכי הכהן מירושלים. ידידות זו התרקמה לאחר שר' יוסף כהן ביקר בויניציה בין השנים תס"ז-ת"ע, באותה תקופה הדפיס בה את ספריו 'שערי ירושלים' ו'דברי יוסף', ורבי משה כהן הגיה את ספריו. ב'שערי ירושלים' (מ ע"א) ו'דברי יוסף' (יא ע"א) מכונה ר' יהודה פרץ בפי המחבר בתואר: "אהובי אחי אשר בנפשי". וכמים הפנים לפניו; ר' יהודה פרץ בספרו 'סדרי קריאי מועדי' שנדפס וכרך יחד עם 'שערי ירושלים', מכנה את ר' יוסף כהן: "אוהב דבק כאחי".

והנה, ר' יוסף ב"ר מרדכי היה שבתאי מובהק וידידו של נתן העזתי. בצעירותו למד בישיבת 'בית יעקב', שם כיהן רבי משה גלאנטי ורבי יעקב חאגיז (לימים), בשנת תס"ח, הביא ר' יוסף לדפוס את הספר 'זבח השלמים' לרבו ר' משה גלאנטי. אולם, בישיבה זו היה תלמיד נוסף, והוא רבי נתן האשכנזי, שלימים היה יד ימינו של ש"צ, לימים כונה בשם נתן העזתי). בשנת תל"ה יצא ר' יוסף ב"ר מרדכי לחו"ל כשד"ר עיר צפת. בדרכו העתיק בפנקס-שליחותו אגרת ששלח ש"צ לאנשיו אשר בסופיה בשנת תל"ו אחרי המרתו (הרב י"מ טולידנו, שריד ופליט, ת"א תש"ה, עמ' 40; ש' אסף, "זוטות בשבתאות", ציון, י [תש"ה], עמ' 141). בתעודה אחרת שכתב בעיצומה של נסיעת-שליחותו בעיר קשטורייא, בעקבות סירובם של אחדים מבני הקהילה לתרום לפדיון שבויים, הוא מספר ש"מורינו הרב הקדוש כה"ר נתן אשכנזי ברך אותם" (א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ' 472).

על ספרו 'פרח לבנון' (ברלין תע"ב) לא עברתי בעיון כדי למצוא חשד, רק מצאתי שבדרשתו לפרשת חקת הובא ענינה של 'תורה חדשה' בימות המשיח, שכידוע הוא ענין שבתאי מובהק. גם בסוף פרשת וארא הביא מאמר בשם "הרב הגדול כמוהר"ר שמואל פרימו", ודי לנו בזה.

מעניין לציין שר' יהודה עצמו ניצל ממיתה ביום שביעי של פסח. בהקדמה לספרו 'פרח לבנון' הוא מספר שבאחת ההפלגות בדרכו ממצרים לאיטליה טבעה האניה בלב ים ועמה רכושו. הוא עצמו מילט את נפשו בסירת הצלה אשר הובילה אותו לאחת מערי נאפולי. בתקופה זו היתה נאפולי תחת שלטון מלכות ספרד, ובעודה תחת משטר האינקוויזיציה נאסר. לאחר כ"ב יום במאסר, הגיעה תשובת המושל שיש להעבירו לעיר נאפולי ושמה יקבע דינו. לאחר תום מ' ימי ההסגר, נשלח לנאפולי וביום שביעי של פסח הגיע לפני המושל ואקלע לו נס ושחררוהו.

הסכמות!) רושם ר' יהודה פרץ: "סדר מה שנוהגים חבורות בליל שביעי של פסח מבשרות שיר"ה ושירות וקראתיו בשם שער בית תפלה". ברם, בחלק המכונה 'בית תפלה' אין זכר לשביעי של פסח, אלא בסופו של חלק האחרון, הנקרא 'שערי זמרה', נכלל: "סדר מה שנוהגים לקרות בליל שביעי של פסח, וסדרו בקיצור". בסוף הסדר מופיע כך: "ובאשמורת הבוקר קורין פרשת בשלח בניגון מעומד כלפי מזרח, עד כי אני ה' רופאך"⁸.

כידוע שאצל כת השבתאים, ובראשם נתן העזתי ובני חוגו, נתבצר מקום מיוחד ליתורת הגאולה, ומטעם זה עשו 'מהומה' גדולה מליל שביעי של פסח, שאז הושלמה גאולת מצרים. לא שרד חומר רב מאותה כת, אולם סיוע לכך ניתן למצוא בפיוט ארוך שחיבר נתן העזתי לאומרו לפני קידוש, ונדפס לראשונה בחמדת ימים, כמובן בהעלם שם מחברו, אולם הוא מתגלה באקרוסטיכון הפיוט!

על פי רוב, הנהגות אלו יסודן אצל האר"י וגוריו, אולם מנהג זה לאו מהאר"י הוא כלל ועיקר. זכינו שבדור האחרון התגלו כמה וכמה 'סדרי הנהגות' מחכמי אותו דור דעה בצפת (הנהגות המהוות אוצר בלום, כי הן נותנות לנו אפשרות להתחקות אחר מנהגי המקובלים ומנהגי ארץ ישראל מדור אחרי גירוש ספרד), שמהן השתלשלו רבים ממנהגי א"י בכלל והנהגות המקובלים בפרט. לאחר בדיקה מקיפה לא מצאתי שתופיע הנהגה מיוחדת לליל שביעי של פסח, אף לא בספרו של רבי משה ה' מכיר 'סדר היום', שגם הוא אחד מאבני היסוד למנהג המקובלים, ואף לא בשער הכוונות למהר"ו. יוצא מן הכלל הוא רבי אברהם גלאנטי, תלמידו של הרמ"ק, שמובא אצלו: "ליל שביעי של פסח **עומדים בחצות הלילה** וקורים עד קריאת ים סוף שבמדרש ויושע, ומרננין ברינה של תודה עד הבוקר, ואומרים בקשות, ובסיום הבקשות עומדים על רגליהן ואומרים בקול נעים מזמור בצאת ישראל ממצרים"⁹.

בדור שלאחריהם כותב רבי יעקב צמח: "ליל שביעי של פסח טוב **לקום לפחות קודם אשמורת הבוקר** לקרות סדר קריעת ים סוף והשירה בזהר"¹⁰.

אחרי שנדייק מכל האמור, שלא נמצא מקור קדום לדברי 'חמדת ימים' המתעד "מנהג חסידים הראשונים **המנדדים שינה בעיניהם כל הלילה**", אלא לקום בחצות או באשמורת הבוקר, נראה לומר שמנהג 'תיקון ליל שביעי של פסח', שעניינו לא ליתן תנומה לעינים כל הלילה - כדוגמת ליל הושענא רבה וליל שבועות - לאו בארץ ישראל מקורו, אלא הוא 'יבוא' מעדות המזרח שהושפעו מחמדת ימים. אסמכתא לכך נמצאת בדברי הראשלי"צ רבי רפאל מיוחס¹¹ בספרו 'מזבח אדמה' (שאלוניקי תקל"ז), או"ח סימן תץ, שהשיג על סדר התיקון ש"מקורו בחמ"י", שסדר הפסוקים אינו נכון.

⁸ הח' מאיר בניהו, "ספר התיקון לשביעי של פסח", קרית ספר, נב (תשל"ז), עמ' 831-818, בו הקיף את כל הנושא ולא הניח פינה להתגדר בה, חשף את דברי 'שערי רחמים'.

⁹ S. Sc h e t e r, Studies in Judaism, Philadelphia, 1908, p. 295. משם הורקו - ללא ציון מקור - למבואו של ר' ח"י וולדמן ל'ראשית חכמה', ירושלים תשמ"ד.

¹⁰ נגיד ומצוה, אמשטרדם תע"ב, דף סג ע"ב; ומשם להגהותיו ל'פרי עץ חיים', קורץ תקנ"ד, שער כא פרק ח.

¹¹ נולד בירושלים בשנת תנ"ה. בשנת תפ"ג יצא בשליחות העיר לקושטא. בשנת תקי"ג עמד בראש הישיבה החשובה 'בית יעקב'. בשנת תקט"ז התמנה כראשלי"צ על מקום רבי ישראל יעקב אלגאזי. כיהן בכהונה זו עד לפטירתו בשנת תקל"א.

גם החיד"א – ידידו של רבי רפאל מיוחס¹² – התעלם ממנהג עריכת התיקון בליל שביעי של פסח, הן בספרי הנהגותיו והן בספרי מסעותיו ויומניו¹³, בה בשעה שלא פָּסַח על מנהגי ירושלים וארץ הקודש!¹⁴ ואכן, המקובלים שהיו אמונים על הנהגות האר"י דייקא, לא נהגו בעריכת ה'תיקון' אלא כמו באשמורת הבוקר, "ואמרו עשר שירות דוקא, ואת שירת הים אמרו בעמידה"¹⁵.

אט אט התפשט מנהג עריכת ה'תיקון' בנוסח 'חמדת ימים' בכל ארצות אגם הים-התיכון. כן נהגו קהילות כמה חכמים באיטליה שנהגו על פי קבלה. כבר בשנת תפ"ד תיקן רבי ישעיה ב"ר יוסף רומאניו, מגדולי חבורת הרמח"ל, רבו של קהל האשכנזים בפאדובה¹⁶, סדר עריכת התיקון. בספרו 'מוסר מלכים' המיוסד על תפילות ומוסר, צירף "סדר הלימוד לליל שביעי של פסח". קודם הסדר כתב: "שהנהגתי בית מדרשי זה כ"ה שנים". אולם כל הסדר הועתק מ'שערי רחמים' השבתאי, בתוספת שיר ארוך, מלווה בפירוש נרחב שחיבר במיוחד לאומרו אחרי סדר הלימוד¹⁷.

כלשונו של רבי ישעיה, "שהנהגתי", היתה זו הנהגה פרטית לבית מדרשו, אולם כבר באותה תקופה התפשט סדר התיקון של 'חמדת ימים' במהרה בכל קהילות ארצות המזרח. כבר בשנת תפ"ה נדפס באמשטרדם 'סדר תיקון ליל שביעי של פסח'. באיטליה היתה תפוצה רבה לחבורות התיקונים בשל בתי הדפוס שם; התיקון הראשון נדפס בוויניציה בשנת ת"ק ע"י רבי מנחם נויירה, רבה של קהילת וירונה, ומאז והלאה נדפס עשרות פעמים בסדורים שונים. הצד השווה שבכולם, שהם מיוסדים על נוסח 'חמדת ימים'.

מנהג עריכת ה'תיקון' התפשט בכל קהילות עדות המזרח, גם במקומות שהיו רחוקים ממרכזי-התורה,

¹² שניהם כיהנו כחברים באותו בי"ד בירושלים. החיד"א מכנה את הרב מיוחס בכינוי "מורינו הרב" (שם הגדולים, מערכת ספרים, אות ש, ערך שדה הארץ).

¹³ מעגל טוב השלם, עמ' 143. וכן לא ביומניו שנדפסו ע"י מאיר בניהו, בספרו 'רבי חיים יוסף דוד אזולאי'.

¹⁴ ולא עוד אלא שבספרו 'מורה באצבע' סי' ז סעי' ר"ח, כתב: "אור שביעי של פסח לפי כתבי רבנו האר"י האמתיים יש חיוב גדול בזיווג", ודומה שלא הוסיף "אמתיים" אלא כי להוציא מלבן של ספר 'אור צדיקים' (לקמן הע' 22).

¹⁵ מנהגי חברת בית-אל נרשמו ע"י רבי אליהו מאני רבה של חברון, שיח יצחק, ירושלים תרס"ב, עמ' קסה. וכן רבי יוסף חיים הבבלי, שסידר וערך תפילות ובקשות לכל אירוע וזמן מיוחד, תיקון סדר רק לקמים באשמורת הבוקר וקוראים את השירה (לשון חכמים, ח"א סי' נו). מאידך, עיין היטב מה שכתב בספרו 'אמרי בינה - חקרי לב, ירושלים תשל"ג, סי' טו.

¹⁶ תלמידו של רבי ישעי באסאן. היה קשיש מרמח"ל. ביום י"ג בתשרי תפ"ג הוסמך בתואר 'חבר' יחד עם רמח"ל ורבי משה דוד וואלי (כתב הסמיכה הובא בספר הליקוטים לר"מ וואלי, ירושלים תשנ"ח, עמ' שפח). בשנת תק"ז נתבקש לבוא לפיזרו לכהן שם כרב, בה ישב עד שנקרא לעיר לוגו בשנת תקי"ט. בקהילה זו כיהן עד לפטירתו בשנת תקכ"ה. עליו ראה אצל הח' מאיר בניהו, "כתביו של ר"מ מפאדובה", בר אילן - ספר השנה, יד-טו (תשל"ז), עמ' 181 והלאה.

¹⁷ מוסר מלכים, ויניציה תק"ד. אולם חברו רמח"ל, שחיבר פיוטים ותפילות לאומרם בחבורתו בימים טובים ובימי תיקון, פָּסַח כליל על ליל שביעי של פסח (המהדורה המעודכנת של תפילותיו הוא 'תפילות לרמח"ל', הוצאת ר' מרדכי שריקי, ירושלים תשנ"ו).

מן הצורך לציין, כשנמסר כת"י הספר 'מוסר מלכים' לעיונם של חכמי הישיבה בוויניציה כדי ליטול מהם רשות להדפיסו, כנראה מצאו בו דברים שלדעתם ראוי לגנוז, והם הוצאו מן הספר, וכך כתבו: "ובהסיר ממנו מה שמעי רבני ישיבתנו הכללית יר"ה גזרו אומר בתקנותם". נוסח הסכמת הרבנים הוא מאוד רשמי.

פרשת בא, תשיע

כגון כורדיסטן¹⁸ אפגניסטן¹⁹ ולוב²⁰. וכן נהגו כמה מחצרות החסידים ההולכים בעקבות הבעש"ט²¹. היוצא מדברינו עד כה, שמנהג בני עדות המזרח הנהוג היום, מקורו כנראה בכתבי השבתאים. לעומת זאת, המנהג לקום באשמורת - מקורו טהור בחכמי המקובלים.

יתירה מזאת - וזו ביקורת נחוצה ביותר - לדעת האר"י אין להיות ער בליל זה, שהרי לדעתו לילה זה חייב בזיווג²². וכבר העיר על כך רבי חיים פאלאג'י, וכסבור היה לבטלו, אך כתב בדרך זהירות: "וחוששני מחטאת לומר הטוב הוא שיעשו בלילה אחרת ולא בלילה הזאת". לעומת זאת, את המנהג השני של קימה לפנות בוקר הוא מחזק בשתי ידיו: "באשמורת הבוקר צריך זהירות וזריזות לקום ויצוה לאחרים שיעוררוהו כדי לומר השירות, עלית על כולנה אחרון חביב שירת הים לאומרה בקול נעים ובכונה גודלה ובציבור ויחשוב כאילו עבר בים בעת ההוא"²³.

ההבחנה אם שורש המנהג יסודו במקובלי צפת, עשויה לפרש את העובדה שלא התפשט בארצות אשכנז ופולין²⁴, לעומת סדר 'תיקון ליל שבועות' שיסודו מהררי קודש והתפשט חיש מהר בכל מדינות אירופה²⁵.

¹⁸ ילקוט מנהגים, ירושלים תשל"ו, עמ' 311. בספר 'יהודי כורדיסטאן' (הוא מחקר אתנולוגי על הקהילה), ירושלים תש"ח, עמ' 244, לא הובא מנהג זה, ולא הובא כלל ענין שביעי של פסח.

¹⁹ ראובן קשאני, "מנהגי יהודי אפאניסטאן בחג הפסח", שבט ועם, ד, ירושלים תשי"ט, עמ' 114.

²⁰ יהדות לוב, ת"א תשמ"ב, עמ' 377. מנהג מעניין נהגו בעיר צפרו אשר במרוקו. הם אמרו הלל הגדול בליל ז' של פסח אחרי תפילת ערבית. הש"ץ אמר פסקה אחת, והציבור ענה "כי לעולם חסדו" (הרב דוד עובדיה, קהת צפרו, ירושלים תשמ"ה, עמ' כז).

²¹ מכובדי ר"י מונדישין אספם אל פונדק אחד בספרו 'אוצר מנהגי חב"ד', ירושלים תשנ"ו, שביעי של פסח, עמ' ריד. הוסף לרשימתו: הנהגת רבי שמואל אבא מזיכלין, להב אש, פיטרקוב תרצ"ח, עמ' 126.

²² בשער הכוונות סוף דרוש ח מדרושי העומר (דף פד טו"ג) כתב שהזיווג מותר בלילה זה, לעומת שאר ימי חוה"מ שיש להמנע. וכ"כ מהרח"ו בדרוש 'ארבע מאות שקל כסף', עמ' מד. ובדרוש י"ד מפסח שבשער הכוונות, מפורש שיש **חיוב** לזיווג. וראה 'תולדות אהרן ומשה' (פיררה) סי' ו. ולאור זאת תמוה מה שכתב באור צדיקים, סי' כז סעי' יא, שנהגו פרישות בליל שביעי של פסח, ונגרר אחריו בסידור רבי שבת, סדר שכיבה. וכבר עמד על כך רבי אברהם אביש ציינווירט, אבן השהם, הלי אישות, סי' כה סעי' ט.

²³ מועד לכל חי, שאלוניקי תרכ"א, סי' ד סעיף לח. וכבר הקדימו רבי אליעזר פאפו: "ולא טוב מנהג **קצת מקומות** שקובעים מדרש כל הלילה ומבטלין את ישראל מפ"ו בליל שיש בו חיוב בזיווג ע"פ סוד" (חסד לאלפים, שאלוניקי תר"א, סי' רמא סעיף ג). ראה אצל רבי יצחק פלאג'י, יפה ללב, ב, סי' תצ סעי' ז.

רח"פ השיג גם על הנהג לערוך 'תיקון' בלילות שבת וחג, מדין חיוב העונה (חיים לראש, ערך נרצה סעי' ה, איזמיר תרי"ב, קה ע"א; שו"ת לב חיים, ב, סי' קפ).

²⁴ רבי יהודה בינגא (נאמן קהילת פרנקפורט, נפטר בשנת תקל"ז) מעיד על ה"מדקדקין במצוות" הנעורים בלילה ועורכים את ה'תיקון' (הובא במנהגי פרנקפורט, מהדורת הרב לייטנר, ירושלים תשמ"ב, עמ' קכו).

הסדר לא מופיע בסידורו של ריעב"ץ 'שער השמים' למרות שלא פסח על שום מנהג מגדולי המקובלים, גם במקומות שביקר אותם. וכאן המקום להשיג על כמה ספרים (ובתוכם רבי מנחם מנדל שניאורסאן מליובאוויטש, המלך במסיבו, ברוקלין תשנ"ג, עמ' רסה) שהצביעו על סידור יעב"ץ כמקור לתיקון זה, ובאמת שלא יצא מידי ר' יעקב עמדין, אלא פרסמו המו"ל של הסידור בלעמברג שהוסיף מדיליה ופצע יצירת מופת זו ועשה בו ככל העולה על רוחו! ועוד יתירה מזאת, הלוא ר' יעקב עמדין הוא שגילה את טלפיו של 'חמדת ימים', ודוקא בחיבורו מכניס המו"ל את סדרו של 'חמדת ימים', הגם לכבוש את המלכה עמו בבית!

המנהג גם לא מובא בספרי מנהגי האשכנזים. ראה מנהגי ורמיישא לרבי יוזפא שמש, מנהגי שביעי של פסח;

משולחנו של יחיאל גולדהבר

פרשת בא, תשע

כאמור, ביריעה הבאה אדון בעיתוי של קריעת הים, ונראה אם יש מקום לכוון את שעת אמירת ה'שירה' עם שעת בקיעת הים.

בברכת שבת שלום, יחיאל גולדהבר

מתוך הגדת אמסטרדם, תנ"ה

מנהגי פיורדא, פיורט תקכ"ז, דף יא ע"ב; מנהגי אמסטרדם, מהדורת ירושלים תשס"ב, עמ' נה. וצחוק עשה לנו ר' גבריאל ציננער בספרו 'נטעי גבריאל', שביעי של פסח, פרק טו הע' א, שכתב שבלבוב התאספו כל ליל שביעי של פסח אנשים נשים וטף, כדי לערוך התיקון!

²⁵ ראה אצל ידידי רב"ש המבורגר, שרשי מנהג אשכנז, ג, עמ' 268-365.